

Međutim, njome se ipak postiže puno više: u vremenima slavljenja STEM-a i svrstavanja književnosti i znanja koje ona nudi u sferu spoznajno malo relevantne zabave za dokone *Metafora kapitalizma* uvjerljivo pokazuje da književni tekstovi ipak značajno zasijecaju u kolektivne kulturne predodžbe, i to teško ukrotivim, složenim, paučinastim, ali i vrlo korisnim moralnim i estetskim znanjem koje je danas, u vremenima naglih

i nepredvidivih geopolitičkih preslagivanja, itekako važno (s)poznavati.

Danijela Lugarić Vukas

LITERATURA

Bodrijar, Ž. (Baudrillard, J.) 1993. *Amerika*. Prev. M. Baštić. Beograd: Buddy Books – Kontekst.

O KORISNOSTI ILI ŠTETNOSTI POSTMODERNIZMA ZA HISTORIJU

Jan Rehmann, *Deconstructing Postmodernist Nietzscheanism. Deleuze and Foucault*, prev. Kolja i Larry Swingle, Leiden/Boston: Brill, 2022, 329 str.

Knjiga Jana Rehmana objavljena u engleskom prijevodu 2022. (a u mekom uvezu za američkog izdavača Heymarket Books 2023) ima povijest nastanka koja seže dva desetljeća unatrag. Njezina prva verzija objavljena je na njemačkom jeziku 2004, a nastala je na temelju Rehmannove berlinske habilitacijske teze iz 2003. godine. Nakon dakle gotovo dvadesetak godina pojavila se u verziji na engleskom jeziku, ali u obliku koji nije tek prijevod s njemačkog, nego

prerađeno izdanje koje uključuje dijelove koji su dodani ovoj verziji. Osim takvih sadržajnih proširenja knjiga je ažurirana i s obzirom na stručnu literaturu koja se pojavila u međuvremenu, a pritom se Rehmann također nije zadržao samo na dopunjavanju bibliografije, nego je mjestimice u pojedinim poglavljima komentirao noviju literaturu. Treba reći da Rehmann sve opaske o porijeklu, verzijama i dijelovima knjige jasno iznosi odmah na njezinu početku (19–21), u “Uvodu” koji uz osnovne crte argumentacije donosi i pregled sadržaja pojedinih poglavlja.

Raznovrsne dopune koje od knjige čine novu verziju nametnula je činjenica da je Michelu Foucaultu posvećeno najviše prostora u njoj – od sveukupno šest poglavlja koja pored “Uvoda” tvore knjigu Foucaultom se bave četiri, a i ono završno posvećeno je utjecaju njegovih predavanja s kraja 1970-ih, pa time posredno opet Foucaultu. Na dopune je dakle nužno utjecala razgranata industrija sekundarne literature

o Foucaultu, osobito rasprave posvećene tzv. kasnom Foucaultu u kojima je i Rehmann sudjelovao još od sredine 2010-ih.

Druga važna figura i za Rehmannovu kritiku “postmodernog ničeizma” (22) i za Foucaulta kao glavnog lika njegove knjige javlja se odmah na početku, u prvom poglavlju. Radi se o Gillesu Deleuzeu, a Rehmann to poglavlje, pa time i knjigu, otvara *in medias res*, upućujući na njegovu knjigu *Nietzsche et la philosophie* iz 1962. koju smatra ključnim dokumentom vremena koji omogućuje razumijevanje rasprava o onom što će se dvadesetak godina poslije, u tada još udaljenoj budućnosti, početi sve češće nazivati “postmodernizmom”.

Rehmann u Deleuzeovoj knjizi vidi važnu točku preokreta, i to u višestrukom smislu. Između ostalog s njom povezuje početke oblikovanja “novog”, ‘francuskog’ i ‘ljevičarskog’ Nietzschea”, kako će reći u jednom kasnijem pasusu citirajući Geoffa Waitea (131). Premda se Rehmann na pojednim mjestima u knjizi razmimoilazi s ocjenama Jürgena Habermasa, ono na što upućuje u poglavlju kojim otvara knjigu posredno potvrđuje Habermasovu konstataciju o Deleuzeovoj ključnoj ulozi u pogledu recepcije Friedricha Nietzschea “u strukturalističkoj Francuskoj” (Habermas, *Filozofski diskurs moderne*, 123). Iako je naime Foucault slovio kao glavni ničeovac poslijeratne generacije, Deleuze je zapravo bio taj koji je na tragu međuratnih ničeovaca, Georgesa Bataillea i Pierrea Klossowskog, pokrenuo “hermeneutičko premještanje” (46), doslovnu metaforizaciju kojom su svi “nezgodni” Nietzscheovi stavovi ublaženi ili sasvim promijenjeni tako što su proglašeni za figure govora i misli koje ne treba uzimati sasvim doslovno i ozbiljno. Takvim interpretacijskim “premještanjem” Nietzsche je postao “svojevrsni ‘nomadski’ borac za oslobođenje” (71), dok je reakcionarna i

protofašistička dimenzija njegova mišljenja relativiziranjem diskretno gurnuta u stranu.

Važan dio tog interpretacijskog premještanja odnosi se na shvaćanje “distance” koja kod Nietzschea ima sasvim jasan smisao zagovaranja aristokratizma i nepremostivih razlika između onih koji su predodređeni da budu vladari i onih koji su predodređeni da budu robovi. U Deleuzeovu pripitomljavajućem “prevođenju” Nietzschea taj je “patos distance” pretvoren u “pluralnost” i “razliku” kao kategoriju koja je “raznovrsne postmoderne diskurse učinila kompatibilnima s ideologijama neoliberalizma” (46). Tvrdokornost i dugotrajnost takvog predmnijenja, kao Deleuzeova nasljedja “nomadizacije” Nietzschea koje je uvelike oblikovalo sliku o Nietzscheu sve do današnjih dana, Rehmann ilustrira citirajući Antonija Negrija. Negri naime 2013. tvrdi kako kod Nietzschea nema ničeg što smjera reakcionarnosti (70). Ukupnu Rehmannovu procjenu učinaka Deleuzeove reinterpretacije Nietzschea može se sažeti ovim zaključkom: “Nasuprot općeraširenoj navici da se Deleuzeu prišiva etiketa ‘radikalnog’ mislioca, to nije ni radikalna ni kritička procedura” (46).

Nakon prvog poglavlja posvećenog Deleuzeu Rehmann se okreće Foucaultu kao drugom ključnom poslijeratnom francuskom ničeovcu, prateći njegovu putanju kroz četiri poglavlja. U drugom poglavlju pozabavio se Foucaultom iz sredine 1960-ih. Jedna od središnjih niti vodilja u tom poglavlju očekivano je tematika “smrti čovjeka”. U vezi s tim tzv. teorijskim antihumanizmom, kako će se to poslije nazivati, presudan je bio utjecaj Martina Heideggera, koji je obilježio nekoliko generacija francuske intelektualne i akademske scene, a Foucault je pak od njega – služeći se tehnikom akademskog palimpsesta – doslovno preuzimao čitave pasuse u knjizi *Riječi i*

stvari. Za razliku od Rehmana Habermasa je, primjerice, u vezi s Foucaultovim ničeovstvom, upućivao na važnost Batailleova, a ne Heideggerova posredovanja.

Na to spomenuto Foucaultovo "preispisivanje" Heideggera već su 1980-ih ukazivali Luc Ferry i Alain Renaut. Rehmann na nekoliko mjesta upućuje na njihove prigovore Foucaultu kao i na njihove uputnice na literaturu u kojoj se kritički preispitivalo i pokazivalo neutemeljenost Foucaultovih tvrdnji u knjigama prije *Riječi i stvari* iz 1966, dajući pritom do znanja da Ferry i Renaut svoje kritike, za razliku od njega, oblikuju s neokonzervativnih pozicija.

Nasuprot onom što se obično spominje u sekundarnoj literaturi u vezi s Foucaultovim atipičnim strukturalizmom 1960-ih, Rehmann je skloniji tezi da je Foucault već u to doba punokrvni ničeovac. No to je otvoreno pitanje, jer je podjednako ili čak uvjerljivije pretpostavljati da je Foucault u to doba još neodlučan, bilo zato što je doista u metodološko-ideološkom raskoraku između hajdegeriziranog ničeovstva i strukturalističkog kantovstva (ali bez kantovske "antropologije", odnosno bez transcendentnog subjekta, prema čuvenoj izreci Paula Ricoeura), bilo zato što mu se 1966. naprosto činilo prikladnim pridružiti se zamahu strukturalističke mode šezdesetih godina. Ne treba naime izgubiti iz vida da je Foucault, upravo tim proglašenjem epistemološke "smrti čovjeka" u zvjezdanom trenutku strukturalizma na vrhuncu, zauvijek promijenio vlastiti status i ostvario svoj cilj prebacivanja iz tzv. akademskog geta u domenu "javnog intelektualca".

Još zanimljivije interpretacijske zahvate donose iduća dva poglavlja. U trećem se Rehmann bavi razdobljem neposredno nakon '68. kada je Foucault – filozof pod maskom, kako je glasio naslov jednog njegova intervjua – skinuo ostale dotadašnje i

zadržao ničeovsku masku filozofskog Dioniza. Istodobno u to je doba povezao akciju i kontemplaciju upotpunjujući imidž radikalnog mislioca aktivizmom povezanim s maoističkim frakcijama formiranim u doba francuskog maja '68. Nije stoga iznenađenje da se Rehmann bavi jednim od priloga koji se obično u literaturi i razmatraju kako u vezi s tim razdobljem tako i u vezi s čitavim kompleksom Foucaultova ničeovstva. Radi se o izlaganju "Nietzsche, genealogija, povijest" koje je svojevrsna programska deklaracija "srednjeg" Foucaulta.

Nadovezujući se na dio stručne literature u kojoj se to već propitivalo, Rehmann donosi detaljnu usporedbu francuskog epigona i njegova njemačkog uzora, a rezultat te pomne i detaljne filološke analize prilično je porazan, premda bi teško bilo reći da je sasvim neočekivan. Naime, kako pokazuje Rehmann, jedna od terminoloških distinkcija ("Ursprung" nasuprot "Herkunft") na koje Foucault upućuje kao na ključne kod Nietzschea, zapravo je Foucaultova invencija, jer "Foucaultova 'filologija' funkcionira kao nasilna adaptacija Nietzscheove terminologije njegovoj vlastitoj" (166). Što je još pogubnije, Foucaultov "patos filološke preciznosti" prikriva da je posrijedi Nietzscheovo zagovaranje "nesputane dominacije" na prijelazu od "srednjeg" ka "kasnom" Nietzscheu (167).

Još jedan prilog kolekciji Foucaultovih filološko-historičarskih "invencija" tiče se njegove tvrdnje da je Marx koncept "klase" oblikovao na temelju koncepta "rase". Uostalom, to nije sasvim nepoznato jer su na to u izdanju Foucaultovih predavanja posredno ukazali i sami urednici, doduše, uz opravdanja i zakopano duboko u bilješkama (takvo sklanjanje pogrešaka ispod debelog tepiha opreme izdanja manje je čudno uzme li se u obzir da su urednici predavanja najčešće Foucaultovi nekadašnji suradnici).

Premda se radi o nečem što je izrečeno u predavanjima, zahvat nadilazi inovativnu interpretacijsku improvizaciju kakva se javlja u prethodnom primjeru s Nietzscheom. Bez pretjerivanja te se Foucaultove tvrdnje o porijeklu Marxove "klase" doista mogu smatrati filološkom implantacijom uz bok nekima od najčuvenijih primjera njegovih neutemeljenih tvrdnji, poput one o brodovima luda koji su tobože krstarili Evropom u kasnom srednjem vijeku.

Naime u onom prethodnom primjeru termini koji su posrijedi doista se javljaju kod Nietzschea, premda – kako pokazuje Rehmann i drugi autori i autorice na koje upućuje – ne onako ni onoliko često kako to prikazuje Foucault. U vezi pak s Marxovom "klasnom" borbom kao kriptiranjem "rasnog" sukoba pokazuje se potpuna "neutemeljnost Foucaultove derivacije" (254). Radi se o tvrdnji bez ikakvog filološkog dokaza, a pogotovo ne onog na koji Foucault upućuje. Foucault naime tvrdi da se naznaka izvedenosti klase iz rase pojavljuje u Marxovoj korespondenciji, no Rehmann ističe da pismo na koje se Foucault poziva ne postoji. Nadalje, ni u pismu na koje, pokušavajući spasiti stvar, upućuju urednici predavanja također nema formulacija na koje je eventualno mogao misliti Foucault (usput rečeno, pismo na koje upućuju urednici tridesetak je godina starije od pisma na koje upućuje Foucault).

Ipak, još je zanimljivije da se Foucaultov autoritet rijetko provjeravao sučeljavanjem s izvorima. Suprotnost između filološke preciznosti i pouzdanosti kakav se pronosi u sekundarnoj literaturi i neutemeljenosti brojnih njegovih tvrdnji Rehmann će popratiti ovim komentarom: "[k]ada je Foucault posrijedi, bilo kakav filološki nemar čini se opravdanim" (162).

Primjere Foucaultovih interpretacijskih promašaja Rehmann upotpunjuje u

idućem, četvrtom poglavlju, i to jednim od krunskih pojmova koji su gotovo pa neizostavna asocijacija na Foucaulta. Radi se o "panoptikonu", modelu zatvora čije je uvođenje predlagao Jeremy Bentham, kojim se Foucault bavio u knjizi *Nadzor i kazna*. Njegova analiza tog modela uživala je status svojevrsnog arhivskog "otkrića". Kako pokazuje Rehmann, upućujući također na specijalističku sekundarnu literaturu koja se o toj temi nakupila u međuvremenu, Foucault je svojim prikazom proveo više-struku distorziju.

Od brojnih metodoloških pogrešaka koje Rehmann pažljivo popisuje i analizira jedna prilično karakteristična jest to da Foucault "konzistentno brka i poistovjećuje" prijedloge i planove reformatora kaznenih sustava poput Benthamova sa "svakodnevnom realnošću zatvoreništva", kako Rehmann citira Loïca Wacquanta (229). Pored te načelne i metodološke pogreške izostavljanja dijelova povijesti, dakle neprovravanja u kojoj se mjeri povijesna praksa uklapa ili ne uklapa u grandiozne generalizacije – na što je primjerice francuski povjesničar Jacques Léonard ukazivao neposredno nakon objavljivanja knjige 1970-ih – važno je da je Foucault još jedan ključan aspekt prošlosti ostavio u mraku. Naime, kako ističe Rehmann, Benthamovi planovi za realizaciju panoptikona nisu bili neka težnja apstraktnom sveopćem nadzoru i "normalizaciji", kako je to predstavio Foucault (220–221), nego su bili sastavni dio onog što bi se danas nazivalo "privatno-javnim partnerstvom" odnosno "outsourcingom" zatvorskog sustava.

To je ujedno još jedan od primjera koji pokazuju da je štošta u vezi s navodnim novinama neoliberalizma topla voda izmišljena već u XIX. st. (223). Uglavnom, Bentham nije panoptikon smišljao kao "novi dijagram moći, odvojen od principa

sile i profita" (223), nego je modifikacije modela zatvora, poput različitih drugih "reformatora", tadašnjim vladama nudio iz poduzetničkih motiva, s usmjerenošću prema efikasnijoj eksploataciji besplatne zatvorske radne snage za koju se nadao da će mu biti povjerena (220).

Na početku tog poglavlja nalazi se još jedna važna točka propitivanja Foucaultovih analiza s također prilično razornim posljedicama u pogledu njegove historičarske pouzdanosti i filološke skrupuloznosti. Rehmann naime na tom mjestu Foucaultov pristup uspoređuje s knjigom koja je krajem 1930-ih nastala u okviru djelovanja Frankfurtskog instituta za društvena istraživanja. Nakon dovršetka nacrtu knjige njegov autor Georg Rusche razišao se zbog neslaganja u pristupu s tadašnjim direktorom Instituta Maxom Horkheimerom, koji je dovršavanje i pripremu knjige za objavljivanje povjerio drugom autoru, Ottu Kirchheimeru (187).

Na knjigu Ruschea i Kirchheimera Foucault upućuje, kako ga citira Rehmann, kao na "veliku knjigu" (187), no njegovo služenje tim izvorom nije se zadržalo na razini modifikacija ili dopuna predloška koji je bio poticaj i inspiracija. Rehmann u ovoj prilici (i u sličnim situacijama) zadržava retoričku odmjeranost, premda je jasno da u tom Foucaultovu načinu služenja predloškom vidi prekoračivanje granica korektnog odnosa prema izvorima, prilično problematično intelektualno-idejno parazitiranje slično onom "posuđivanju" – famoznom citiranju bez navodnika – Heideggerovih riječi u *Riječima i stvarima*.

Treba reći i da to nisu usamljeni primjeri. Jedan od sličnih povezan je s konceptom "relacijske moći" Nicosia Poulantzasa. To također nije nepoznato u sekundarnoj literaturi, no Rehmann je prilično rezolutan u upućivanju na to da se Foucault okoristio Poulantzasovim idejama, s obzirom na to

da je Poulantzas svoj koncept prezentirao još 1968, dakle prije Foucaultove razrade (182).

Za potpun dojam o tome što je posrijedi u Foucaultovoj upotrebi Ruscheove i Kirchheimerove knjige najuputnijim se čini citirati izravno Rehmann: "Međutim Foucaultovo prepričavanje slabo pridonosi razumijevanju metodoloških razlika. To proizlazi već iz činjenice da se Foucault referira isključivo na pet stranica uvoda koji je napisao Kirchheimer, čija eksplicitna teorija daleko zaostaje za višestruko kompleksnijom implicitnom teorijom historijskih poglavlja o razvoju buržoaskog zatvorskog sistema. Upravo je iz njih Foucault, a da to nije prepoznatljivo naznačio, preuzeo rezultate koji su među najinteresantnijima [isticanja dodana, op. a.] u *Nadzoru i kazni*. To upitno postupanje s 'velikom knjigom' vodilo je prema nekoliko netočnosti [...]" (189).

Tim četvrtim poglavljem zaokružen je dio Rehmannove knjige u kojem je – uz ažuriranje bibliografije i argumentacije – najveća intervencija provedena dopisivanjem dijela drugog poglavlja o utjecaju koji su na Nietzschea imale rasprave u protestantskim teološkim krugovima (što je također područje autorove ekspertize). Nakon toga slijede poglavlja koja su nova u odnosu na prvotnu njemačku verziju knjige.

Iduće, peto poglavlje početkom 2000-ih nije ni moglo biti napisano jer se u njemu Rehmann bavi Foucaultovim predavanjima koja su se na francuskom jeziku pojavila baš u vrijeme izlaska prve njemačke verzije njegove knjige. U tom poglavlju Rehmann se dakle bavi kompleksom predavanja o "biopolitici", konceptu koji se našao u središtu orbite povezanih pojmova i analiza, a među njima je najviše kontroverzi izazvala sezona predavanja iz 1979. u kojima se Foucault bavio neoliberalizmom.

Prema čitavom postavu knjige nije iznenađenje da je i u tom poglavlju Rehmann izrazito kritičan prema Foucaultu, a neke od njegovih kritika u vezi s tim predavanjima i nisu sasvim nepoznate, jer ih je već iznio u svojoj knjizi *Theories of Ideology* iz 2013. godine. Ovdje su te kritike detaljnije elaborirane i dokumentirane, a možda ih je najlakše ilustrirati autorovim formulacijama o tome da se kod Foucaulta, kada je posrijedi liberalizam, zbiva “intuitivno i empatično” ponavljanje, odnosno “immanentna reprodukcija ideološkog samorazumijevanja liberalizma” (250–251).

U vezi pak s neoliberalizmom Rehmann ukazuje na ambivalentnost koja je izvor interpretacijskih kontroverzi. Foucault naime nije bio neoliberal s “članskom iskaznicom”, kako Rehmann citira dosjetku Mitchella Deana, ali se na temelju predavanja objavljenih pod naslovom *Rođenje biopolitike* ne može razlučiti “ponavlja li naprosto Foucault propagandne natuknice [*talking points*] neoliberalnog udara ili one korespondiraju s njegovim vlastitim stavovima” (274).

No u Rehmannovoj kritici “kasnog” Foucaulta postoje i elementi koji su u raspravama o tim predavanjima s kraja 1970-ih često zanemareni, poput primjerice sučeljavanja antičke Grčke i kršćanstva u vezi s temom “pastorata”. Rehmann i u ovoj knjizi ukazuje kako na neutemeljenost Foucaultova manihejskog kontrastiranja grčke antike i “orijentalnosti” kršćanstva tako i na problematično porijeklo tog kontrasta također kod Nietzschea (247, 277).

Zaključno poglavlje donosi kritičke opaske o Foucaultovu nasljeđu u vidu tzv. *governmentality studies*. To je pak poglavlje, ujedno i najkraće u knjizi, varijanta priloga koji je Rehmann prvotno objavio u zborniku koji je sredinom 2010-ih okupio radove kritičara “kasnog” Foucaulta, prvo u verziji

na francuskom jeziku (*Critiquer Foucault*), a ubrzo nakon toga i u engleskoj verziji (*Foucault and Neoliberalism*).

Sumarno može se reći da Rehmann kritiku provodi na više razina koje nemaju jednak doseg u pogledu dvojice kanonskih postmodernih filozofa istaknutih u podnaslovu knjige. Kritika Foucaulta mnogo je obuhvatnija i razvedenija, a ujedno i važnija uzme li se u obzir razmjere njegova utjecaja. Na različitim mjestima na kojima propitivanje Foucaulta provodi na elementarnoj “zanatskoj” razini, od kojih su ovdje bila spomenuta tek neka, Rehmann je izrazito strpljiv i metodičan, toliko da izvodi postaju gotovo suhoparni. Impresivna druga strana te suhoparnosti obilje je vrlo preciznih referenci i na primarnu i na sekundarnu literaturu. S obzirom na takvu iscrpnost, metodičnost i suvislost Rehmannova pristupa pomalo upada u oči njegovo “spašavanje” Nietzschea od Deleuzeova tumačenja negativnog Nietzscheova odnosa prema dijalektici u prvom poglavlju, što je jedno od rijetkih manje uvjerljivih argumentacijskih mjesta u knjizi.

Istodobno, treba imati u vidu da Rehmannovo davanje prednosti suhoj rigoroznosti pred živopisnošću stila kritike vjerojatno proizlazi iz toga da je svjestan kako se – primjerima koje ističe – suprotstavlja jednoj od duboko ukorijenjenih predodžbi o Foucaultovoj neupitnoj stručnoj erudiciji. Naime čak i autori koji su u raznim pogledima bili kritični prema Foucaultu, često nisu preispitivali njegovu pouzdanost u pogledu faktografske i filološke skrupuloznosti. Kako se s vremenom ispostavilo, podloga za takvo povjerenje vrlo je tanka. To se i dalje “ispostavlja”, kako se može vidjeti i po Rehmannovim primjerima, a pomnija njegovih čitanja spornih mjesta kod Foucaulta vjerojatno je dijelom objašnjiva i datumom pojavljivanja prve verzije knjige. U to je

doba vjera u Foucaultovu pouzdanost bila mnogo manje načeta, unatoč tomu što su još od 1970-ih i 1980-ih pojedini etablirani povjesničari ukazivali na to da je Foucault nepouzdan povjesničar koji iz prošlosti odstranjuje ono što se ne uklapa u simetriju njegovih interpretacijskih rešetki.

No Rehmann se ne zadržava samo na iznošenju zanatskih prigovora na račun “materijalnih” filološko-faktografskih pogrešaka, koje se može olako relativizirati i pripisati slučajnostima i iznimkama. Uostalom, i u Rehmannovoj knjizi ima ponekih, rijetkih pogrešaka, poput uputnica na pogrešne stranice u indeksu (npr. uputnica za Léonarda) ili pak u bibliografiji (primjerice Habermasov naslov citiran s godinom 1985, a u bibliografiji ga nema).

Važnije od isključivo tehničko-stručnih i filoloških prigovora bilo bi nešto što se može smatrati poukom čitave knjige, a čemu se Rehmann vraća u nekoliko navrata, posebno u zaključku četvrtog poglavlja. Radi se o pretenziji prevladavanja historijskog materijalizma, do kojeg zapravo ne dolazi jer se kod obojice francuskih ničeoaca, utemeljitelja postmoderne francuske teorije, zbiva povratak na razinu predmarksističkih analiza. Spomenuta analiza Foucaultova tumačenja panoptikona pogodna je ilustracija upravo tog procesa regresije tokom navodnog prevladavanja.

Neovisno čak o Foucaultovu, kako ističe Rehmann, “selektivnom i pretjerano generalizirajućem” (224) prikazu Benthamova panoptikona, povijesna rekontekstualizacija tadašnjih prijedloga reformi zatvora ima razorne posljedice za opći ton i smjer Foucaultove interpretacije u kojoj je Benthamov panoptikon samo jedan, premda važan dio. Budući da je Foucaultova knjiga kao cjelina bila usmjerena na prokazivanje licemjernosti buržoaskog humanizma i filantropije, tim je gore za interpretaciju to što se – u raznim

kritikama Foucaultove selektivnosti na koje upućuje Rehmann – ispostavlja da u Benthamovim prijedlozima zatvorskih reformi nije bilo ni patetičnog humanizma ni lažne filantropije, nego samo “hladne vodice egoistične kalkulacije”, kako su to sročili Marx i Engels u *Komunističkom manifestu*.

Upravo zato što je Benthamovim reformama oduzeo motiv profita, Foucaultov “nadzor” se ne samo pretvorio u samosvrhovit, larpurlartistički mehanizam sveopće kontrole nego je, izgubivši praktični rezon uvođenja, dosegao razinu “savršenstva” dostojnog teorija zavjere. Takav bi se pristup moglo nazvati “histerijskim materijalizmom”, kao što je to svojedobno i u drugačijem kontekstu učinio američki teoretičar Richard Wolin, iako treba voditi računa o tome da se ta konstrukcija javljala u različitim kontekstima, pa i u svrhu podrugljive konzervativne kritike progresivnih pozicija. Ipak, ona je iskoristiva jer dobro upućuje na čudnovatu Foucaultovu mješavinu – koju možda i najbolje utjelovljuje knjiga *Nadzor i kazna* – odbacivanja marksizma koje se odvija uz istodobno metodološko plagiranje i verbalno koketiranje s njim, a koje je pritom često šepRTLjavo u pogledu referenci. Rehmannova kritika knjige *Nadzor i kazna* ima zato osobitu stratešku važnost ne samo u ukupnoj strukturi njegove knjige nego i šire u pogledu generalnog odnosa prema Foucaultu. Ponajprije zato što je *Nadzor i kazna* – koja i nastaje na valu postšezdesetosmaškog raspoloženja – jedan od razloga ustrajnog brkanja Foucaultova ničeoства s njegovom navodnom bliskošću s marksizmom (vrijedi u vezi s tim spomenuti da je i Rehmann sklon tezi, koju zagovaraju i neki drugi komentatori, o Foucaultovu kontinuiranom dijalogu ili prikrivenoj polemici s altiserovcima u Francuskoj).

Slično Rehmann pokazuje i u vezi s Foucaultovim navodnim prevladavanjem

kritike ideologije “analitikom diskursa” i moći. Dok Foucault naizgled polemizira s pretpostavljenim redukcionizmom marksizma, zapravo dolazi do “kritičke” razine predmarksizma (149), ili pak – operirajući pojednostavljenjima koja podsjećaju na teorije zavjere, kao u debati s Noamom Chomskym (178–179) – do ultralijevog “sektastva koje daleko zaostaje za razinom rasprava kakve su se u okrilju Komunističke partije Francuske (PCF) u to doba vodile o temama kao što su staljinizam, suradnja ljevice i politika demokratske narodne fronte” (180). Uzme li se u obzir taj povratak postmarksizma na razinu predmarksizma, na što su još prije tridesetak godina ukazivali, primjerice, Aijaz Ahmad, Elen Meiksins Wood i drugi kritičari postmoderne teorijske mode, onda postaje mnogo lakše razumjeti da je neoliberalni “zaokret” kasnih 1970-ih u kontinuitetu, a ne u otklonu spram Foucaultovih pozicija iz “ultralijevih” ranih 1970-ih. Uostalom, to i nije neko ekskluzivno obilježje Foucaultove “evolucije”, nego je, sudeći po sličnim putanjama suvremenika poput Andréa Glucksmanna ili Philipa Sollersa, bilo prilično uobičajena pojava u tadašnjem Parizu.

Za jednu od sistemskih karakteristika filozofskog postmodernizma moglo bi se primijeniti izraz koji je svojedobno, u kritici strukturalizma, upotrijebio Perry Anderson. Brojne karakteristike postmodernog ničevstva povezuje su s “atenuacijom istine”. Iz ničevskog proglašavanja istine za obmanu može se pratiti i slijed koji vodi fukoovskom prokazivanju znanja kao ničeg drugog osim volje za moć i delezovskom

shvaćanju sistemskog mišljenja kao sputavanja života. Takav, kako ga Rehmann naziva, “postmoderni fikcionalizam” (156) nije samo nekonzistentan i antiracionalan, nego je i dubinski antidemokratski jer iznevjerava jedan od temeljnih zadataka teorije time što “gestu radikalizacije kritike razvija na način koji kvari samu mogućnost kritike” (156). U retoričkoj neumjerenosti i sklonosti neutemeljenim generalizacijama “ta vrsta prenapuhnete kritke postaje nekritička. ‘Kritizirati sve’ samo je naličje kovanice ‘Anything goes’”, kako ističe Rehmann citirajući Roberta Paula Rescha (213).

Važniji od “suhih” stručnih, tehničkih i zanatskih prigovora stoga su uvidi koji se nameću na temelju Rehmannovih preciznih i detaljno potkrijepljenih preispitivanja. Taj drugi i važniji ulog, istaknut i naslovom Rehmannove knjige, kritika je postmodernih ničevaca na razini sistemskih obilježja njihovih brojnih interpretacijskih “premještanja” i još brojnijih široko primjenjivih i poslije bezbroj puta ponavljanih postavki epistemološko-ideološkog šik-radikalizma koji je prekrivao metodološku i kritičku regresiju. Od dvojice prototipskih postmodernih ničevaca kakvi su Deleuze i Foucault mnogo je važnije to da je zahvaljujući njihovu znatnom utjecaju kvaziradikalna, a metodološki i idejno regresivna “kritika” postala gotovo pa druga narav znatnog dijela suvremene humanistike. Kritički i politički radikalizam postmodernizma na kraju je ipak – u skladu s tradicijom ničezizma – samo retorički.

David Šporer